

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

„Holt” kéziratgyűjtemények élete. Az Egyetemi Könyvtár kézirtárának egyik legkomolyabb értéke, a magyar történettudomány hosszú évtizedeken át elsőrendű, ma is sokat forgatott forrásanyaga az a három XVII. századi másolatgyűjtemény, melyet a tudományos köztudat HEVENESI-, PRAY- és KAPRINAY-gyűjtemények néven úgy ismer, hogy keletkezésük óta állományuk változatlan, s így azok lezárt, „holt” egységeknak minősíthetők.¹

Ez a felfogás nem teljesen felel meg a való helyzetnek. A három nagy, ún. „jezsuita”-gyűjtemény — különösen pedig a *Collectio Hevenesiana* (a továbbiakban: CH) — a keletkezésük óta eltelt évszázadok alatt szinte állandóan fejlődött, fogyatkozott, s nyugodtan elmondhatjuk, hogy életük ily szempontból sem ért még véget. A kérdéssel legutóbb HÓMAN Bálint, a könyvtár kézirtárának egykori őrre foglalkozott 1925-ben,² s vázolta a három gyűjtemény keletkezésének történetét, ismertette állományukat. Az azóta felszínre került újabb kéziratok, valamint HÓMAN egyes adatainak pontatlansága indokoltá teszik a kérdés újból való felvetését, a három nagy gyűjtemény jelenlegi állományhelyzetének tisztázását.

I. Elsőként a legkorábban keletkezett *Hevenesi-gyűjteménnyel* foglalkozunk, tekintettel arra, hogy ez ment át az idők folyamán a legjelentősebb változásokon. A logikai rendet ebben az esetben az időrend biztosítja, így tehát a CH első ismert állományjegyzékéből indulunk ki. E jegyzék a gyűjtemény első kötetének elején található s az 1734. évi állományhelyzetről tájékoztat. E kimutatás szerint a CH ekkor öt nagyobb egységből állott, mégpedig:

1. „In Folio”, 82 kötet, eredetileg az egy-, két-, három- és négyszeres nagy ABC betűvel jelölve (A, AA, AAA, AAAA, B stb.), majd még 1734 előtt sorszámozva I.—LXXXII.-ig.

2. „Item in folio”, 12 kötet, eredetileg a kis ABC egy-, két- és háromszoros betűvel jelölve (a, aa, aaa, b stb.), majd később LXXXIII.—XCIII.-ig sorszámozva.

3. „Item in folio” 11 kötet, A—L-ig, illetve 1—11-ig betű- és számjelezve.

4. „Item in folio Romano” 11 kötet, I—XI. számjelezve.

5. „Item in 4to” 13 kötet, A—N-ig betűjelezve.

Az egyes kötetek mellett olvasható ily megjegyzések, mint „apud Péterffi”, „apud Socher”, „ibidem restitutus 1735”, a gyűjtemény meglehetősen erős, bár személyekben nem kiterjedt használatára mutatnak. A XIII., LXII. és LXIV. kötetek mellett

¹ Modern értékelésüket, a vonatkozó legfontosabb irodalommal I. KOSÁRY Domo-
kos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. II. kötet. Bp. 1954. 136. sk. 1.

² HÓMAN Bálint: *Kishevesi Hevenesi Gábor*. A magyar történeti forráskutatás első szervezője. Klebelsberg Emlékkönyv. Bp. 1925. 453—462. l. (a továbbiakban: *Hóman I.*) — *Ua.*: *A forráskutatás és forráskritika története*. (A magyar történettudomány kézikönyve. I. 3A. kötet.) Bp. 1925. 9. skk. 1. (a továbbiakban: *Hóman II.*).

„perditus”, a XX. kötet mellett „mutilatus” feljegyzés olvasható. A jegyzék végén található összesítés szerint a teljes *CH* akkor 128 kötetből állott, azonban a kikölesönzések miatt csupán 26 kötet volt a könyvtárban, „et vita Salamonis Regis Hungariae a P. Taxoni scripta in 4to majore”.³

Az öt eredeti egység azonosítása a ma rendelkezésre álló anyaggal csupán részben végezhető el. Kétségtelen, hogy az 1. és 2. alatti folio-kötetek a *CH* mai állományát jelzik, azonban már itt utalnunk kell arra, hogy később, a XX. században a XCII—XCIV. számok alá nem az eredeti kötetek kerültek. A 3. alatti folio-egység azonosítására beszámolónk végén teszünk kísérletet. A 4. alatti „in folio Romano” egységet HÓMAN helyesen azonosította a kéziratárban „Ab. 50.” jel alatt levő ún. CSELES Márton-féle gyűjteménnyel. (*Excerpta ex archivo Vaticano.*) Az 5. alatt jelzett in quarto anyagot HÓMANNAK is csupán részben sikerült azonosítania, mégpedig az ott jelzett 13 kötetből kilencet (a kéziratár Ab. 23., 24., 28., 30. 50/I—III. G. 6. kötetét és a KAPRINAY-gyűjtemény (ezenül *CK*) 72. kötetét). Ezen a területen azóta sincs előrehaladás: csupán valószínű, hogy a *CK* 73. kötet és az Orsz. Széchényi Könyvtár egy kézírata is e csoportba tartozik.

A *CH* egyes részeinek 1734-ben még megvolt különállása, ill. egybetartozása az idők folyamán megszűnt. Az 1.—2. tételekből kialakult a gyűjtemény mai állománya, míg a 3.—5. tételek szétszóródtak, nagyrészt az Egyetemi Könyvtár kézirat anyagában.

II. Időben következő állománynyilvántartásunk, melynek első fele a XVIII. század hetvenes éveiben keletkezett, már csupán a törzsgyűjteménnyel foglalkozik, ill. ahhoz egy-két kiegészítő kötetet sorol fel. A jegyzék első fele feltétlenül 1783 előtt, második fele pedig az ötvenes évek elején, GARAY János kézírásával készült, s a gyűjtemény egyes darabjainak részletes regesztáit adja.⁴

A J. 130. jegyzék érdekes adatokat árul el a *CH* történetére vonatkozóan. A kötet a gyűjtemény törzsállományának egészét tartalmazza, tehát: mind az időközben elveszett V. kötetre, mind a *Kollár*-hagyatékkal a bécsi állami levéltárba került XI. kötetre, mind a később a *Litterae Originales*-gyűjteménybe besztott kötetekre, mind pedig az 1734-ben elveszetteknek feltüntetett kötetekre⁵ részletes kivonatokat nyújt.

Az elveszett V. kötetre⁶ vonatkozó regesztákból megállapítható, hogy a kötet egyházi jellegű kulturális alapítványok, köztük számos PÁZMÁNY-féle alapítvány alapítólevelét tartalmazta. A XI. kötetre vonatkozó tartalmi kivonat a következő:

„Continet historiam rerum Hungaricarum et Transylvanicarum ab anno 1558 usque ad 1586 inclusive incerti authoris (p. 1.). Eadem historia secundo ab anno 1558 usque 1569. (p. 209.) Historia rerum Transylvanicarum et Hungaricarum Pemptades 5. ab anno 1598. quantum videtur ex pagina 121 seu 403° tomi, authore Szamosközio conscripta”.

Fenti bejegyzés alapján 1957-ben sikerült ennek a kötetnek azonosítása és eredeti őrzési helyére való visszaszállítása. Arra már HÓMAN felhívta a figyelmet, hogy a kötet

³ E legutóbbi mű az EK és az OSZK állományában nem található. További sorsa ismeretlen. PRAY György: *Dissertationes historico-criticae de sanctis Salamonis rege et Emerico duce Hungariae*. Posonii, 1774. e. műve nem említi. A 26. l. olvasható hivatkozás nem erre a műre vonatkozik.

⁴ EK. MSS. J. 130. „Index in Manuscriptorum Hevenesianorum collectionem Accedit Index in Diplomatarium Crucigerorum de Alba.” 368. l.

⁵ A XIII. kötet a jegyzék első felének szerkesztésekor még hiányzott, s csupán később került elő. A kötetre vonatkozó, az első jegyzékelő szövege közé fűzött lapok szintén GARAY kézírása.

⁶ A kötet 1802 előtt tűnt el. Vö.: SCHWARTNER, Martinus: *Introductio in rem diplomaticam*. Ed. 2. Buda, 1802. IX. l. „Disparuit non liquet quando.”

KOLLÁR halála után hagyatékával a bécsi állami levéltárba került. A bécsi levéltár leltárának megfelelő kötete viszont arra utal, hogy 1927-ben a KOLLÁR-anyag túlnyomó része az osztrák—magyar levéltári egyezmény alapján az Országos Levéltárba jutott. Fentiek alapján megállapítást nyert, hogy e kötet is az Országos Levéltárban van. A J. 130. segédlet és a kötet összes adatainak egyezése az azonosságot kétségtelenné tette. Az Országos Levéltár ezek nyomán az Egyetemi Könyvtár kérésére a kötetet eredeti őrzési helyére juttatta vissza.⁷

Ebből a jegyzékből állapítható meg az is, hogy a jelenlegi XCII—XCIV. kötetek nem azonosak az eredetileg e számokon voltakkal. A segédlet szerint eredetileg a következő két kötet zárta le a törzsgyűjteményt :

„Tom. XCII. sub d. : Continet notata historica hung. ab. a. 1000. usque 1714. ordine chronologico.”

„Tom. XCIII. sub dd. : Continet connotationem bonorum cruciferatus Albensis.”

Az első kötet jelenleg a kéziratár „G. 85.”, a másik „Ab. 72.” jelzete alatt található.

A J. 130. segédlet végén (pp. 325—368.) a székesfehérvári keresztesek három-kötetes jogbiztosító iratgyűjteményének regesztáit olvashatjuk. A három kötet jelenleg a kéziratár „Ab. 71.” jelzete alatt található. Az a tény, hogy GARAY János a *CH*-val egy időben ezt az indexet is elkészítette, s hogy ezt a két mutatót egybekötötték, arra mutat, hogy ekkor még élt a *CH* és e kötetek egybetartozásának tudata. Joggal tekinthetők tehát ezek is a *CH* kiegészítő részének.

Az eddig még nem ismert J. 130. segédlet tehát értékes adatokkal járul hozzá a *CH* eredeti rendjének helyreállításához.

III. A kéziratár anyagáról szintén 1850 körül megkezdett, majd 1877-ben átdolgozott kézirat betűrendes mutató⁸ már kevesebbet nyújt a gyűjtemény korábbi történetére vonatkozóan. A bejegyzésekből⁹ annyi mégis kitérünk, hogy a már régebben hiányzó két kötet kivételével a gyűjtemény teljes létszáma akkor 93 kötet volt, mely számban a két indexkötet is bennfoglaltatott. Az 1734. évi állományjegyzék szerinti vagy egyéb tartozékokról ekkor már nem esett szó.

IV. A XIX. század végén készült el az Egyetemi Könyvtár nyomtatott kézirat-katalógusának II/2. kötetében a *CH* első, eddig egyetlen nyomtatott katalógusa,¹⁰ mely — bár sokat nem mond a gyűjtemény történetét illetően — egy-két helyen értékes újabb adalékkal szolgál.

A jegyzék a hiányzó V. és XI. kötetek tartalmát a J. 130. segédlet alapján ismereti, viszont ellentétben a korábbi segédletekkel, a gyűjtemény két utolsó, XCII. és

⁷Hóman I. 457. l. 9. jz. és Hóman II. 11. l. — A bécsi leltár megfelelő helye: *Inventare österreichischer staatlicher Archive*. Theil II/6. Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof und Staatsarchivs. Bd. 3. Wien, 1938. 262—265. l. — A kötet OL-beli jelezte: Bécsi iratok, Kollár-hagyaték. Blau 88 (255). — Az EK-ba való beszállításra: 8653—45/1957. EK. sz. irat.

⁸EK. MSS. J. 58. *Catalogus manuscriptorum quae in Regiae Scientiarum Universitatis Bibliothecae Archivum Pestini asservantur*. — *Kéziratcím-tár. Megújítva 1877*. A „megújítás” új jelzetek alkalmazását jelentette, melyek azonban még nem azonosak a nyomtatott katalógus jelzeteivel. — A három nagy gyűjtemény anyagáról TOLDY Ferenc igazgatása alatt készült betűrendes cédulamutató (MSS. J. 93.) nem nyújt lényeges adatokat.

⁹„H” betűnél: „Hevenesii Manuscripta T. 1—4., 6—10., 12—93. Accedit index. V. Index MSS. Hev. Fol. 91.”

¹⁰*Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis*. Tom. II. secunda pars. Litterae originales et collectiones. Bp. 1894. 397—700. l.

XCIII. kötetéről egyáltalán nem tesz említést. Ezek akkor már a kéziratár állományába soroltattak, s a katalógus is ott tünteti fel őket, a *CH*-ra való hivatkozás nélkül.

A GARAY-jegyzék elkészülte és a nyomtatott katalógus megjelenése közti időben, minden valószínűség szerint azonban már SZILÁGYI Sándor igazgatósága alatt, a gyűjtemény LXVIII. és LXXIV. kötetait egységeikre bontották és a *Litterae Originales* gyűjteménybe osztották be. Az eljárás indoka ismeretlen, azonban valószínűleg összefügg SZILÁGYI török kori vonatkozású iratgyűjtési tevékenységével. A két kötet eredeti állománya felől a J. 130. jegyzék tájékoztat (277. és 294. b.), míg a nyomtatott katalógusban a *Litterae Originales* gyűjtemény megfelelő darabjai mellett van a proveniencia feltüntetve. Az azonosítás így megbízhatóan elvégezhető, sőt — egy-két esettől eltekintve — a két kötet minden nehézség nélkül helyreállítható lenne.

Sokkal bonyolultabb azonban a *CH* LX. és LXI. kötetének — eddig még nem tisztázott — kérdése. A nyomtatott katalógusban (610—611. l.) a *CH* mindkét fenti kötet szerepel, azonban mindkettő majdnem teljesen azonos tartalmi kivonattal. Az állományban viszont csupán a LXI. kötet szerepelt, míg a LX. kötet hiányára mostanáig nem rendelkezünk magyarázattal. Feltevésünk az volt, hogy 1894-ben téves katalógizálás történt. A nyomtatott katalógus és a J. 130. jegyzék egybevetése alapján kiderült azonban, hogy

1. a gyűjtemény mostanáig LXI. számú kötetének helyes számozása : LX. kötet. (Ezt az átszámozást már végre is hajtottuk.)
2. az eredeti LXI. kötet 1734-ben megvolt, majd elveszett. A J. 130. jegyzék második felének szerkesztésekor — tehát 1850—1853 között — előkerült, majd újból elveszett s 1894-ben már nem volt meg ;
3. az elveszett testes kötet anyagáról készített regeszták adatai a kéziratár katalógusának indexében nem szerepelnek, így tehát a kötet nem azonosítható egyetlen, a kéziratárban levő kötettel sem. Az tehát a könyvtáron kívül lappang.

A *CH* régi segédleteivel kapcsolatos problémák tisztázása után a gyűjtemény további sorsával kapcsolatos kérdésekre térünk rá, hogy így a jelenlegi helyzetet teljesen megvilágíthassuk.

A nyomtatott katalógus megjelenése után hosszú ideig a jól végzett munka tudatában élt a kéziratár egészen addig, amíg HÓMAN nem kezdett el foglalkozni a gyűjteményekkel. Munkája a kérdést sok szempontból előrevitte, több kérdésre azonban nem vagy nem teljesen helytálló választ adott, illetve újabb, megoldatlan problémákat vetett fel.¹¹ Ez irányú tevékenysége kétoldalú volt :

1. Arra törekedett, hogy az 1734. évi állományjegyzék alapján — a lehetőségek határában belül — elvileg helyreállítsa a *CH* eredeti rendjét, tehát megállapítsa, hogy a fent I. alatt tárgyalt részegységeknek mi felel meg az anyag mai rendjében. Ez a törekvése általában sikerrel járt, egy-két helyen azonban kiegészítésre szorult.

2. Azt igyekezett elérni, hogy a *CH*-t gyakorlatilag is kiegészítse, tehát a kötet-számozást folytassa. Ez irányú gyakorlata nem volt helyes, mivel — szemben a régi segédletek adataival s annak ellenére, hogy bejegyzései tanúsága szerint ezeket az adatokat pontosan ismerte — nem azokkal a kötetekkel folytatta a gyűjteményt, melyeknek ott lett volna a helyük (MSS Ab 72. és G. 85.), hanem más, oda nem illő, időközben előkerült kötetekkel (a gyűjtemény jelenlegi XCII—XCIV. kötetei, melyek a II., VI. és X. kötetek másolatai).

¹¹ Vö. I. jegyzet, valamint kézírásos feljegyzései a kéziratári katalógus egyes köteteiben és az 1734. évi állományjegyzék egyes tételei mellett.

Tévedést tartalmaz, vagy legalábbis félreérthető egyik, a *CH* kiegészítő köteteire vonatkozó megjegyzése is.¹² Helytáll e megjegyzés első fele, azonban nem helytálló a Kegyesrend könyvtárából visszakerült kötetekre vonatkozó megállapítás. E kérdéssel több szempontból érdemes foglalkoznunk.

A Kegyesrend könyvtárából 1919-ben nem négy, hanem hat kötet került vissza a *CH* kiegészítéseként az Egyetemi Könyvtárba, s ezek a kötetek nem mind másolatokat tartalmaznak.¹³ E kötetek — jelenlegi kéziratári jelzetük rendjében — a következők:

1. G. 313/I. A kötet — melynek belső címe: „Nonnulla de statu Ecclesiarum Graeci ritus in Hungaria et Transilvania” — a *CH* XXII., XXIV., LXII. és LXXII. köteteiből vett másolatokat foglal magában.

2. a G. 313/II. A kötet az esztergomi érsekség jogi és birtokjogi vonatkozású okiratainak a gyűjtemény számos kötetéből vett másolatait tartalmazza. Érdekessége, hogy az elveszett V. kötet anyagából is tartalmaz részleteket.

3. G. 314. A kötet nem másolat: a *CH* eredetileg A—ZZ jelű köteteinek indexét nyújtja.

4. G. 319/I. A LXIV. kötet,

5. G. 319/II. a LXVII. kötet,

6. G. 320. a LXXIII. kötet másolatát foglalja magában.

A kérdés teljességéhez az is hozzátartozik, hogy 1947-ben még egy hasonló jellegű kötet került vissza a Kegyesrend könyvtárából az Egyetemi Könyvtárba.¹⁴ A kötet nagyobbik része nem másolat: első fele a gyűjtemény AAA—EEE jelű köteteinek indexét tartalmazza, második fele pedig korabeli címe szerint „nonnulla documenta de Concilio Constantiensi, Bello Turcico, Lutheranis, coniugo clericorum, etc.”, nagyrészt a fenti kérdésekre vonatkozó császári rendeleteket, illetve leveleket foglal magában.

A kötet utolsó 17 foliója érdekes összefüggést tár fel INCHOFFER Menyhért és CSELES Márton egyháztörténeti adatgyűjtő munkásságával kapcsolatban. E lapok

a) egyrészt egy oly feljegyzést tartalmaznak, melyből arra lehet következtetni, hogy a kötethez eredetileg INCHOFFER *Residua* c. kéziratának másolata is hozzátartozott;

b) másrészt CSELES Márton gyűjteményének (EK. MSS. Ab. 50.) teljes indexét foglalja magában, mely utólag kerülhetett a kötethez.

Az a) alatti feltevést megerősíti, hogy az Országos Széchényi Könyvtár INCHOFFER-kéziratának elején teljesen azonos tartalmú, a szerzőséget tisztázó feljegyzés olvasható. Az OSzK-kézirat végén található, a *CH* egyéb köteteiben is előforduló KOLLONICS-záradékból viszont arra következtethetünk, hogy

1. CSELES a kéziratot a munka folytatása céljából küldte Bécsbe;

2. INCHOFFER gyűjtését ő maga folytatta, és legelsősorban arra, hogy

¹² *Hóman J.* 457. l. 3. jegyzet: „A Coll. Hevenesiana jelenlegi XCII—XCIV. kötetci s a Kegyesrend budapesti könyvtárából 1919-ben visszakerült négy kötet a nagy gyűjtemény egyes köteteinek másolatát tartalmazzák.” — E megjegyzésből kiindulva — melyre KÓHALMI Béla hívta fel figyelmemet — tartottam szükségesnek a gyűjtemény állománykérdésének tisztázását.

¹³ A von. ügyirat: 355/1919. EK. sz. a könyvtár irattárában. A hat kötetet 379/1919. sz. a szerzeményezték. A Kegyesrend könyvtárosának, FRIEDRICH Endrének levele márc. 2-án kelt, az iktatás és szerzeményezés ápr. 2-án történt. Valamennyi kötetten egy tisztázatlan „EE 7” jelzet és „Ex M. S. P. Hevenesy Soc. Jesu excerpta” gerinc cím olvasható.

¹⁴ A von. ügyirat 106/1947. EK. sz. alatt a könyvtár irattárában.

3. az OSzK Quart. Lat. 2278. kézírata feltehetően a *CH* „In quarto” egységének egyik kiegészítő darabja volt.¹⁵

A kiegészítések kérdésével kapcsolatban megjegyzendő, hogy 1934-ben az Országos Magyar Gyűjteményegyetem az Egyetemi Könyvtárnak adott át a bécsi (akkor) Udvari Könyvtár állományából átvett két kéziratkötetet, az átvételi jegyzőkönyv szerint „a Collectio Hevenesiana kiegészítése céljából”.¹⁶ E két kötet:

1. G. 521. „Res Ungariae. 1° Religionem spectantes a fol. 1° ad 251. Promiscuae a fol. 251 ad 493.” A kötet időrendben 1520-tól, többségben az 1650—1730. évek vallási és politikai küzdelmeivel kapcsolatos eredeti ügyiratokat, leveleket és kimutatásokat tartalmaz, melyek a *CH* egyéb helyein csupán elvétve találhatók meg.

2. G. 522. „Res Transylvaniae”. A kötet időrendben 1581-től, többségben 1648—1714 közt hasonló jellegű erdélyi vonatkozású anyagot tartalmaz.

Mindkét kötet elején possessor-jelzésként „Inscriptus Domui Professae Soc. Jesu Viennae 1741.” olvasható, ami valószínűsíti azt, hogy a két kötet a HEVENESI-gyűjtéssel áll kapcsolatban,¹⁷ s hogy azok a gyűjtemény összeállításakor maradtak a domus professa kéziratái között.

Végül fel kell említenünk, hogy — eddigi feltárás szerint — az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában még két olyan kötet található, melyek a *CH*-val vannak kapcsolatban. Ezek:

1. Fol. lat. 1162., mely SZAMOSKÖZI *Historia Transylvanica sui temporis. Pemptas VI—VIII.* anyagát tartalmazza, s melynek címlapján TOLDY Ferenc jegyezte fel, hogy a kötet a *CH* XV. kötetének másolata.

2. Fol. lat. 2269., mely a *CH* I—XXVIII. köteteknek a JANKOVICH-gyűjteményből származó, befejezetlen indexét foglalja magában, benne a kritikus V. és XI. kötetekkel.

Feltehetően az utóbbi a fent I/3. alatt tárgyalt folio-egység egyik köteteként tekinthető.

*

Mindezek alapján a *CH*-ra vonatkozó jelenlegi ismereteinket az alábbiakban foglalhatjuk össze:

A) Az azonosítás kérdése.

A HÓMAN-féle azonosítások általában helytállóak, kiegészítendőek azonban a következőkkel:

a) az Országos Levéltár KOLLÁR-gyűjteményének idézett kötete azonos a *CH* XI. kötetével,

¹⁵ Az INCHOFFER-kézirat: OSzK. MSS. Quart. lat. 2278. A bejegyzés szerint a kéziratok 1697-ben „reperta sunt autem inter rejectanea quaedam M. S. Bibliothecae Domus professa S. J. (Romanae).” — Az EK. J. 128. kéziratába kötött „Praemonitio ad lectorum horum MSrum” c. kis cédula a kiterjedt másolatgyűjtő tevékenység technikai nehézségeire világít rá. Az egyik másoló p. o. „vix assequi potuit formam characterum antiquorum”, éppen ezért „sicubi aliquid amissum observetur, sciendum est id omissum vel abscissum fuisse vel legi non potuisse, ob heteroclitam scriptionem”. Az anyag — bár csupán az *Annales* céljait szolgálja — nem rendszerezett; indexet az idő rövidsége miatt nem tudtak készíteni.

¹⁶ A von. átvételi jegyzőkönyv 69/1934. EK. sz. a. a könyvtár irattárában. A két kötet bécsi kéziratári jelzete: 7572. és 7573. Az EK-ban: G. 521. és 522.

¹⁷ Erre mutat még mindkét kötet időrendi rendezettsége és kötéseiknek XVII. századi jellege. A *CH* tudvalevően nem csupán másolatokat tartalmaz, hanem kis mértékben eredeti iratokat is. Így p. o. a *CH* XXIV. kötete.

b) az 1734. évi állományjegyzék fent I/3. alatt említett 11 kötetes folio-gyűjteménye azonosnak tűnik a *CH* jelenlegi XCII., XCIII. és XCIV. kötetivel, valamint a Kegyesrend könyvtárából 1919-ben, illetve 1947-ben visszakerült kötetekkel. Ez összesen 10 kötet. Fennáll annak a lehetősége, hogy az OSzK Fol. Lat. 2269. jelű kézírata alkotja e folio-egység 11. kötetét.

c) Ebből viszont az következik, hogy HÓMANNnak az elogium-gyűjteményre (EK. MSS. Ab. 137—148.) vonatkozó azon állítását, hogy az a *CH*-ba tartozik — s mely állítását bizonyítékokkal egyik idézett helyen sem támasztotta alá — tévesnek kell minősítenünk, illetve meg kell szorítanunk oly módon, hogy e kötetek — melyeknek a *CH*-ba való tartozásáról egyik régi segédlet sem tud — csupán igen laza tartozékát alkották a gyűjteménynek. Az elogium-gyűjtemény különben is tizenkét, az év egyes hónapjainak megfelelő kötetből áll, tehát nehezen képzelhető el, hogy ez egy eredetileg 11 kötetes egységgel lenne azonos.

d) Az OSzK INCHOFFER-kézírata minden valószínűség szerint a fent I/5. alatt említett in quarto-egység alkotórésze volt.

B) A jelenlegi állomány kérdése.

a) A főgyűjtemény I—XCI. kötetei kétségtelenül eredeti helyükön állnak. Jelenleg ténylegesen hiányzanak az V. és LXI. kötetek. A *Litterae Originales* gyűjteménybe szétozva van meg a LXVIII. és LXXIV. kötet. A jelenlegi XCII—XCIV. kötetek a *CH*-n belül más helyre tartoznak.

b) a kiegészítő részgyűjtemények közül a második folio-egység 10 (esetleg 11) kötete, a folio romano egység 11 kötete (CSELES-gyűjtemény), valamint a quarto-egység most már 11 kötete áll rendelkezésre ;

c) kétségtelenül a gyűjtemény kiegészítő darabjai a kéziratár AB. 71., Ab. 72/I—III. és G. 85. jelű öt kötete, valamint feltehetőleg a G. 521—522. kötetek.

A gyűjtemény jelenlegi kétségtelen állománya tehát 127 kötet, ami feltehetően 130 kötetre egészíthető ki. Nem találhatók viszont olyan egyes kiegészítő darabok, melyek HÓMAN összeállításában még szerepeltek. Ilyenek : a kéziratár G. 25a jelű kötete (kivonatok a *CH*-ból és a *OK*-ból), valamint az a két quart-kötet, mely a kéziratár 1877. évi betűrendes katalógusában még szerepelt, s melyeket HÓMAN az általa tervezett átrendezés során a XCVII—XCVIII. számmal óhajtott ellátni (*Motus Hungarici. — Notata historica manu P. Hevenesi scripta*).

C) Az állomány eredeti rendjének helyreállítása.

A kérdés már HÓMAN működése során felmerült, azonban nem hajtott végre, elsősorban azért, mert egy ilyen művelet a nyomtatott katalógus révén közismert jelzetű kötetek átszámozását tette volna, illetve tenné szükségessé. Kétségtelen, hogy a jelenlegi XCII—XCIV. kötetek helyére — régi segédletek és más összefüggések alapján — az AB. 72., G. 85. Ab. 71/I—III. kötet lenne elhelyezendő XCII—XCIV. kötetszámmal, míg a jelenlegi XCII—XCIV. kötetek, valószínű provenienciájuknak megfelelően a Kegyesrendtől visszakerült kötetek mellé lennének helyezendők. Ennél nagyobb átalakítás, tehát a részegységeknek a *CH*-ba való besorolása a kutatást nem segítené elő.

*

Lényegesen kevesebb kell kiegészítenünk a másik két nagy gyűjtemény, a *Collectio Kaprinayana* (*CK*), illetve a *Collectio Prayana* (*CP*) sorsáról eddig ismert adatokat.

A CK-ról HÓMAN által mondottak helyesbítésre csupán egyetlen helyen szorulnak.¹⁸ Kiegészítésként az alábbiakat szükséges megjegyezni:

1. A kéziratár 1954. évi rendezése során került végleges helyére a CK három, 1829–30-ban készült mutatója (J. 127., 129., 131.), melyek közül egy a folio, kettő a quarto-anyaghoz készült. A segédletek arra mutatnak, hogy a gyűjtemény kötetei eredetileg „A” (1–54), „B” (1–61) és „C” (1–40) jellel voltak ellátva, s a quarto-rész akkor csupán 101 (s nem 102) kötetből állott. Az eredeti számozás a nyomtatott katalógus számozásával nem egyezik meg.

2. A HÓMAN által a CK kiegészítő köteteiként feltüntetett kéziratokon kívül még a gyűjteményhez sorolandók a kéziratár G. 112., 151. v., 151. hh. és 190. a. jelű kötetei.¹⁹

A *Collectio Prayana* adatait szintén HÓMAN tárta fel, azonban ezek több helyen szorulnak már helyesbítésre.

1. Az 1954. évi kéziratári rendezés során került végleges helyére a CP 1850–53. között, szintén GARAY János kezeírásával készült mutatója (MSS. J. 132.).

2. E mutató alapján megállapítható, hogy

a) a CP 47. kötetje jelenleg a kéziratárban J. 9. jel alatt található.

b) A gyűjtemény 10., 46., 48. és 57. kötetei már akkor hiányoztak.

c) Az 58–59. köteteket ekkor még nem osztották szét a *Litterae Originales* gyűjteménybe.

3. A 48. és 57. kötetekre vonatkozóan a nyomtatott katalógus egyik házi példányában DEDEK CRESCENS Lajos kezével írt megjegyzés szerint ezeknek az anyaga is a *Litterae Originales* közé osztatott be. Ez a feltevés nem igazolható, mivel e két kötet anyaga felől a GARAY-féle segédlet nem nyújt felvilágosítást.

*

A három nagy gyűjtemény hosszú ideig csak igen korlátozottan, a rendi előjogok érdekeinek messzemenő figyelembevételével állt a tudományos kutatás rendelkezésére.²⁰ A könyvtár részéről azonban már igen korán, a XVIII. század végén megindult a gyűjtemény egy részével kapcsolatos feltáró tevékenység (*CH* indexe), majd fokozódó mértékben folytatódott a reformkor elején (*CK* indexe), s teljes kifejlésre jutott TOLDY Ferenc igazgatása idején, a BACH-korszak első éveiben (a *CH* és *CP* GARAY-féle indexei). A DEDEK CRESCENS Lajos gondozásában megjelenő nyomtatott katalóguskötetek a századfordulón szinte teljes mértékben szövegszerűen a korábbi regeszta-anyagára épültek fel. A nyomtatott katalógus megjelenése után HÓMAN tárta fel — legnagyobbbrészt ma is helytállóan — a gyűjtemények szerkezeti összefüggéseit. A kéziratár 1954-ben végbement rendezése során viszont több helyen sikerült kiegészíteni, helyesbíteni a korábbi feltáró

¹⁸ *Hóman I.* 462. l. és *Hóman II.* 14–15. l. Helyesbitendő mindkét helyen a „Vegyes kéziratok” „G. 115. ii.” tétele „G. 151. ii.”-re.

¹⁹ „G. 112/I–III.” KAPRINAY vegyes kéziratok oklevélmásolatai, illetve szövegei — „G. 151. v.” vegyes magyarországi vonatkozású oklevelek gyűjteménye. KAPRINAY 1785. évi bejegyzése szerint a kötet eredetileg dobai SZÉKELY Sámuel gyűjteményébe tartozott, akiről KAPRINAY uo. nagy elismeréssel nyilatkozik: „... vir. . . diplomaticis nostris . . . notissimus et conjunctissimus — „G. 151. hh.” FORGÁCH Zsigmond nádor leveleskönyve. Benne KAPRINAY szintén 1785. évi bejegyzése, mely szerint a kötet eredetileg feltehetően BÉL Mátyás könyvtárába tartozott. — „G. 190. a.” *Zakariás János olaszországi utazása 1749-ben levelekben írva* utólag adott címmel ellátott, 61 lapos kézirat, KAPRINAY kézírásával.

²⁰ GÁRDONYI Albert: *Közönyvtári kézírathasználat a XVIII. században.* Magyar Könyvszle. 1938. 379–381. l.

tevékenység adatait, és sikerült újból régi helyére állítani a *CH* egy közel 200 év óta hiányzó kötetét.

Az elmondottak könyvtártörténeti tanulsággal is szolgálnak: régen lezárt, mozdatlannak, „holt”-nak tartott különgyűjtemények is élnek, fejlődnek, formálódnak, azonban életjelenségeik rögzítése, valamint az ezekből következő tudomány- és művelődéstörténeti következtetések levonása csupán igen érzékeny mechanizmusok pontos megfigyelése útján lehetséges.

TÓTH ANDRÁS

Der Wiegendrucker Mikuláš Štetina Bakalár. Zur Neige des XV. Jahrhunderts begann in Plzeň der Wiegendrucker Mikuláš Štetina BAKALÁR Einblattdrucke und Bücher herzustellen. Sein Name ist daher eng mit den Anfängen des tschechoslovakischen Buchdruckes verbunden. Ist er doch der erste Buchdrucker in Plzeň, dessen Namen wir kennen und über den die Buchwissenschaft so manches weiss, aber vieles erst zu erforschen hat.

Mit seinem vollen Namen unterschrieb er sich bloss ein einziges Mal im Jahre 1510 im Traktat *Proti bludným a potupeným artikulóm Pikhartským*¹ und zwar folgendermassen: „Mikuláš Štetina Bakalár slávneho učenia krakowského”.² Ansonsten unterschrieb er sich kurz: „Mikuláš Bakalár”, mit kleinem oder grossem B.

BAKALÁR wurde in Ungarn geboren, studierte in Krakow und war nach amtlichen Angaben im Archiv der Stadt Plzeň vom Jahre 1493 bis 1520 in Plzeň ansässig wo er ausschliesslich tschechische Einblattdrucke, Bücher udgl. druckte. Obzwar sein Werk eine eindeutige Sprache spricht, wartet noch so manche Frage aus seinem Leben und Wirken auf den Tag, da sich Buchwissenschaftler und Bibliographen die Hände reichen, um ein weiteres Geheimnis der Wiegendrucke zu enthüllen.

Sein Geburtsland steht heute bereits ausser Zweifel, auch wenn genaue Zeit- und Ortsangaben fehlen. Im Explicit zu der 32-seitigen, stark gekürzten tschechischen Ausgabe des Werkes: Bernhard von BREIDENBACH *Život Mohamedův* (Opusculum sanctarum peregrinationum, secunda pars) aus dem Jahre 1498 heisst es: (siehe Bild 1.) „Tlaczeno w Nowem Plzni od Mi/kulasse Bakalarze A to Leta po/rodu panenskeho T cccc lxxxxviii/³ Virgo theutunicis multum celebra-/ta sacellis: Virgo qua[m] vngari ma/ximo thure colu[n]t: h a c d e g e n t e o r / t u s p r e c o r s a n c t i s s i m a : M e o p e r e - / c e p t o r u e r e h a u d s i n a s .”

Lange Zeit scheute sich die tschechoslovakische Bibliographie über den Geburtsort BAKALÁRS zu sprechen. Cyrill A. STRAKA z. B., der im Jahre 1911 einige Exemplare von BAKALÁRS Wiegendrucken entdeckte, gab in einer Fussnote zu seinem Artikel in der Zeitschrift *Časopis musea království českého* (1912, Jahrgang 86, Seite 209—219.) die Meinung zum Ausdruck, dass wenn auch BAKALÁR in dem Nachwort auf seine Abstammung hindeutet, der wirkliche Tatbestand im Unklaren bleibt. Die Worte „hac de gente ortus” deuten zwar auf die Abstammung aus Ungarn. Dafür spricht auch die Tatsache, dass er beim Ankauf seines Hauses in Plzeň im Jahre 1493 sich von einem Mitbürger 130 ungarische Gulden borgte, eine Währung, die damals in den historischen Ländern in hohem Kurs stand. Auch der Gebrauch der lateinischen Sprache,

¹ „Gegen die irrigen und lästerhaften pikhartischen Artikeln”.

² „Mikuláš Štetina Bakalár von der berühmten Krakauer Lehranstalt”.

³ „Gedruckt im Neuen Pilsen vom Mikuláš Bakalár im Jahre der jungfräulichen Geburt 1498.”

Bakalár benützt für das Wort Tausend immer die Majuskel T als Abkürzung für das tschechische und slowakische „tisíc” und niemals das lateinische M.